

Власова К.В.,
аспірант кафедри менеджменту,
Міжнародний університет «Україна»

ІННОВАЦІЙНІ КЛАСТЕРИ – ОСНОВА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Власова К.В. Інноваційні кластери – основа розвитку національної економіки. Визначено проблеми і перспективи розвитку інноваційних кластерів в Україні. Сформульовано особливості формування інноваційних кластерів. Узагальнено теоретичні та практичні напрацювання основних умов функціонування інноваційних кластерів та розвитку відносин між їх учасниками.

Ключові слова: інноваційний кластер, мережева взаємодія, інституційні передумови, стратегічні пріоритети.

Власова Е.В. Инновационные кластеры – основа развития национальной экономики. Определены проблемы и перспективы развития инновационных кластеров в Украине. Сформулированы особенности формирования инновационных кластеров. Обобщены теоретические и практические наработки основных условий функционирования инновационных кластеров и развития отношений между их участниками.

Ключевые слова: инновационный кластер, сетевое взаимодействие, институциональные предпосылки, стратегические приоритеты.

Vlasova E.V. Innovative clusters a basis of development of the national economy. The problems and prospects of development of innovative clusters in Ukraine are determined. The peculiarities of formation of innovative clusters are formulated. Theoretical and practical developments of the basic conditions of functioning of innovative clusters and development of relations between their participants are generalized.

Key words: innovation cluster, network interaction, institutional preconditions, strategic priorities.

Постановка проблеми. Великий інтерес до теоретичних і практичних аспектів формування інноваційних кластерів в Україні викликаний усвідомленням важливості створення технологічно відокремлених структур, що дають змогу в умовах модернізації за рахунок розвитку гнучкої мережевої взаємодії підвищувати ефективність господарювання як окремого регіону або напряду економічної діяльності, так і держави у цілому. Практичний досвід здійснення кластерної політики у промислово розвинених державах світу значно сприяє їх стабільному економічному зростанню. Це дає привід для більш докладного вивчення умов, що стимулюють розвиток кластерів на основі інтенсивного впровадження інноваційних процесів і передових методів управління.

Кластерна політика є визначальною в стратегіях економічного розвитку США і країн Західної Європи. Максимально охопленою кластеризацією є датська, фінська, норвезька і шведська промисловість. З огляду на позитивний досвід економік багатьох розвинених країн, в Україні відбувається усвідомлення значущості кластерного підходу і високотехнологічного розвитку територій під

час вирішення завдань модернізації. Формування інноваційних кластерів розглядається як ефективний механізм залучення прямих іноземних інвестицій та інтеграції українських виробників на світовий ринок високотехнологічної продукції. Стратегією інноваційного розвитку України до 2020 р. встановлено цільовий показник щодо формування повноцінних інноваційних кластерів та передбачено заходи щодо прискорення цих процесів [1, с. 128]. У зв'язку із цим необхідно визначити, що вкладається в поняття «інноваційний кластер» та які економічні й соціальні переваги досягаються під час його створення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія кластерів отримала імпульс у працях А. Маршалла, який приділяв особливу увагу промисловим зонам. Зосередження на об'єднанні виробництв за територіальним принципом дає змогу досягати значної економії за рахунок масштабів діяльності. Провідний американський дослідник із питань конкуренції М. Портер увів поняття «кластер» у 1990 р. і визначив його як вертикальні відносини між покупцями і постачальниками або горизонтальні зв'язки між тех-

нологічно спорідненими організаціями [2, с. 76]. Вчений уточнює, що кластер можна ідентифікувати як сукупність взаємопов'язаних компаній, значимість діяльності яких у цілому перевищує просту суму складових частин. Відомі французькі вчені І. Толенадо [3, с. 151] і Д. Сольте [4, с. 23] використовували термін «канал» для пояснення ринкових зв'язків підприємств одного технологічного сектора. При цьому формування додаткових конкурентних переваг відбувається за рахунок управління ланцюгом взаємозалежностей між учасниками.

Незважаючи на те що багато дослідників спираються на трактування кластерів М. Портера, по-різному уточнюючи його, в економічну лексику все активніше вживається поняття «інноваційні кластери». Наприклад, А. Хамдуш визначає їх як «групи різних організацій, географічно локалізованих у певному інституційному середовищі, що вибудовують формальні та неформальні мережі і беруть участь у колективному створенні всіх видів новацій у конкретній сфері на основі раціонального використання накопиченого капіталу знань, компетенції і технологій» [5, с. 7].

Таким чином, інноваційний кластер – це цілісна система нових продуктів і технологій, взаємопов'язаних між собою і сконцентрованих у певному економічному просторі [6, с. 35].

Необхідно відзначити, що в наведених вище дефініціях явно простежується дві характерні риси інноваційних кластерів: географічна близькість учасників і новизна продукції, що випускається. Своєю чергою, остання відмінність неминуче досягається завдяки наявній інтенсивній конкуренції, яка змушує компанії активно займатися розробленням і просуванням нововведень.

У 1992 р. М. Енрайт відзначав, що за значної конкуренції всередині кластера підприємства змагаються не по витратах, а за принципом диференціації, стимулюючи зростання інвестицій у виробничі активи, підвищення кваліфікації кадрів та інноваційні технології [7, с. 24].

Таким чином, території, на яких діють кластери, набувають унікальних переваг (за вартістю або особливих властивостей створюваного товару) за рахунок специфічних видів діяльності й успішно залучають інвесторів, що допомагає їм влитися в ситуацію глобальної конкуренції [8, с. 38]. Під час розподілу ресурсів і бізнес-функцій міжнародні інвестори обирають найбільш успішні кластери, істотно посилюючи свої конкурентні позиції [9, с. 29].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є з'ясування значення інноваційних кластерів як основи розвитку національної економіки, визначення мотивуючих інструментів створення

і розвитку інноваційних мережевих структур у соціально-економічних системах регіонів.

Виклад основного матеріалу. Створення кластерів на території регіонів країни є перспективним напрямом розвитку економіки, що відкриває великі можливості для його учасників. Специфіка формування інноваційних кластерів (що об'єднують наукові та виробничі, неурядові і державні компанії) передбачає можливість входу нових учасників, наявність адаптованої й гнучкої внутрішньої структури для швидкої реконфігурації й утілення загальної проектної ідеї, а також забезпечення високого рівня координації дій і, як наслідок, отримання ефекту від синергії. Якісні критерії, що характеризують інноваційний кластер, повинні відображати ступінь інтеграції в складі кластера центрів генерації наукових знань і бізнес-ідей, ефективність ділянок підготовки висококваліфікованих фахівців; частку випуску інноваційної та наукоємної продукції в загальному обсязі виробництва й особливості ринків збуту цієї продукції [10, с. 38].

Узагальнення теоретичних напрацювань із питань мережевої взаємодії дало змогу визначити основні умови функціонування інноваційних кластерів та розвитку відносин між їх учасниками:

- наявність критичної маси учасників, задіяних у кластері, що використовують значні переваги території та орієнтацію на сегменти ринку, що динамічно розвиваються;
- функціонування значної кількості малих і середніх фірм, що спеціалізуються на випуску конкретних видів продукції;
- розвиненість інфраструктури, що забезпечує ефективний інноваційний процес (вільні виробничі приміщення, технопарки, бізнес-інкубатори, інформаційно-технічні центри, агентства з розвитку контрактних відносин);
- зниження витрат за рахунок кооперації;
- виникнення конкуренції, що сприяє генерації інновацій;
- можливість входу нових учасників, що дає змогу посилити інтенсивність упровадження нових технологій виробництва та менеджменту;
- розвиток партнерських відносин, заснованих на довірі та чесності;
- високий рівень наукового потенціалу (залучення вчених світового рівня великих наукових центрів);
- інституційність передумов, які проявляються за підтримки з державного та регіонального бюджетів та різних фондів;
- визначення стратегічних пріоритетів керівництва щодо розвитку регіональної інноваційної діяльності;
- забезпечення високого рівня інноваційності регіональних виробничо-промислових комплексів.

Необхідно підкреслити, що конкурентні відносини є однією з основних особливостей, які відрізняють інноваційний кластер від організаційної форми територіально-виробничого комплексу. Для стимулювання розвитку кластерних утворень не тільки необхідна державна підтримка у вигляді фінансових коштів, а й ініціативи щодо формування середовища, побудованого на основі співробітництва та здорової конкуренції, що прискорює інноваційні процеси.

Кластер містить три основні рівні:

- ядро кластера (компанії – виробники продукції, що зумовлюють економічний успіх усієї мережі і привертають на територію необхідні фінанси);

- суміжні компанії, що спеціалізуються на випуску комплектуючих, технологічного обладнання, сировини та ін.;

- обслуговуючі компанії кластера, що забезпечують функціонування його економічної інфраструктури: фінансово-кредитні установи; інвестиційні фонди; сервісні центри; освітні, науково-дослідні організації; страхові і консалтингові компанії та ін.

Вищенаведена класифікація учасників кластера досить дискусійна, оскільки не можна недооцінювати внесок науково-дослідного сектора у формування високоефективних результатів діяльності, які забезпечує конкретна мережева структура. Очевидно, що підприємства – учасники кластера в умовах національної економіки і на міжнародній арені завдяки обміну інформацією та інноваційними технологіями мають істотні переваги в конкурентній боротьбі. Це пояснюється тим, що об'єднання в рамках кластерного угруповання дає змогу розділити високі витрати і ризики між учасниками мережі, які не під силу ізольованій фірмі. Скорочення витрат на придбання та поширення знань і технологій стає можливим завдяки спільним зусиллям виробників знань, кадровій міграції між компаніями кластеру і безперервному навчанню за рахунок системи формальних і неформальних зв'язків. Швидкий перерозподіл вільних фінансових та інформаційних ресурсів здійснено в мережі підприємств кластеру.

Виявлені факти та висновки фахівців, що займаються питаннями мережевої співпраці, розходяться у двох напрямках щодо географії зосередження учасників кластера. Прихильники класичних поглядів наголошують на локальному характері функціонування таких виробничо-технологічних утворень. Особливий інтерес у дослідників процесів, що відбуваються на мегарівні, викликає тенденція до мегакластерної інтеграції, що сприяє отриманню кумулятивного ефекту завдяки активному розвитку центрів глобального економічного зростання, тому дуже складно заперечити той факт,

що в сучасних умовах зростання та інтенсифікації транскордонної взаємодії суб'єктів кооперації та активного використання ними сучасних інформаційно-комунікаційних технологій принципи територіальної близькості між учасниками кластера втрачають свою значимість [11, с. 79]. Інтернаціоналізація кластерів відкриває широкі перспективи для реорганізації інноваційних процесів у регіонах, в основі яких – нові форми поділу праці та кооперації серед учасників кластерів із різних країн світу. При цьому, як показують дослідження вітчизняних учених, зроблені за результатами моніторингу українських та європейських кластерів, культурні та мовні відмінності, а також географічні відстані внаслідок активного проникнення інформаційно-комунікаційних технологій усе менше стримують міжнародну кооперацію. Реальні проблеми пов'язані з дефіцитом фінансових ресурсів і кваліфікованого персоналу. Нині для української економіки досить перспективною виглядає організація транскордонних кластерів, що забезпечують зміцнення ринкового потенціалу прикордонних територій країни за рахунок інтенсивного обміну ресурсами, технологіями (як виробничими, так і управлінськими), ноу-хау, здійснення оригінальних бізнес-моделей, побудови єдиного інформаційного простору.

Необхідно підкреслити, що мережевим організаціям (транскордонним або національним) на відміну від традиційних для ведення своєї діяльності не потрібні великі обсяги ресурсів. Вони використовують загальні (матеріально-сировинні, інформаційно-комунікаційні, технологічні, освітні) активи учасників виробничих ланцюгів. Скорочення поточних витрат за рахунок кардинального зменшення величини запасів і витрат для їх утримання дає змогу значно підвищити ефективність кінцевих ринкових результатів організацій інноваційного кластеру. Ця перевага трансформується в соціальну вигоду для населення у вигляді зниження ціни товару (послуги), що пропонується мережею, тому організація ефективних інноваційних кластерів є одним із пріоритетних напрямів формування високо-динамічної національної та регіональної економіки.

Аналіз практичних проблем кластеризації вітчизняної економіки дає змогу визначити низку обмежень, що ускладнюють формування повноцінних мережевих структур в Україні. До таких обмежень слід віднести:

1. низький рівень розвитку інноваційного підприємництва і слабкі механізми стимулювання організації кластерів;

2. інституційні обмеження. Кластерні мережі не можуть розвиватися у діловому середовищі з домінуванням ієрархічних монополізованих

структур, вузькістю поля горизонтальних зв'язків та інституційної роз'єднаності соціуму. Для успішного функціонування інноваційних мереж потрібна територіальна культура взаємодії, яка може бути ініційована завдяки зусиллям органів влади. Для ефективного розвитку інноваційних кластерів потрібні прозорі взаємини, побудовані на законотворчих, науково-освітніх, ділових та соціально-культурних складниках створення підприємницької інфраструктури;

3. відсутність стандартів під час проведення оцінки ефективності функціонування інноваційних кластерів. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених аналізу діяльності високотехнологічних мережеских структур, досі не вироблено єдиної методики оцінки їх функціонування. Проблема ускладнена відсутністю загальної статистики щодо ефективності роботи вже створених регіональних кластерів, що не дає змоги формувати конкретні висновки про результати мережевої ринкової взаємодії і розробити відповідні коригувальні та інноваційно орієнтовані заходи.

Систематизація особливостей, стимулюючих факторів та інституційних обмежень функціонування мережеских структур дає змогу визначити, що ефективність реалізованої інноваційної політики в умовах забезпечення модернізаційного курсу країни значною мірою залежить від професіоналізму регіональних і державних структур і наявності наукових платформ, здатних якісно вирішувати соціальні, економічні та організаційно-правові питання, проектувати в межах однієї або декількох територій стратегію розвитку конкретного інноваційного кластеру.

Створення кластерів на території регіону не тільки дасть змогу вирішувати відтворювальні завдання, а й сприятиме забезпеченню рівномірності та збалансованості просторового розвитку за рахунок ефективної реалізації інвестиційних та інноваційних можливостей. В умовах функціонування взаємопов'язаних мереж інноваційних фірм, підприємств промисловості та сервісних послуг стає можливим продуктивне створення регіональних технологічних платформ. Останні являють собою об'єкт нового виду державно-приватного партнерства, що дає змогу об'єднати зусилля бізнесу, наукових дослідників, підприємців і громадських організацій на основі нової індустріалізації.

Під час формування регіональних стратегій необхідно враховувати такі елементи створення сприятливих інноваційно-виробничих умов для організації і функціонування кластерів, як:

– розмежування повноважень між державними, регіональними та місцевими рівнями

управління під час формування механізмів фінансової підтримки;

– створення умов для розвитку прозорого конкурентного середовища;

– організація інформаційної та науково-освітньої підтримки;

– стимулювання зацікавленості в консолідації учасників кластера;

– забезпечення сприятливих умов для кластерної високотехнологічної інфраструктури та формування відповідного інституційного середовища.

У підсумку реалізація адаптованої до регіону кластерної політики визначається специфікою територіальної економіки, інфраструктурно-географічними і соціально-культурними особливостями, ступенем готовності підприємницьких структур до роботи на мережевому рівні. Механізм формування регіональних інноваційних кластерів повинен включати такі ключові етапи дій: визначення інноваційно-відтворювальних можливостей конкретної території в акцентованому розвитку відповідного виду економічної діяльності; комплексне розроблення бізнес-проектів з організації конкретних кластерів; закріплення відповідальності та компетенції для здійснення мережеских процесів; коригування програми розвитку учасників мережі і координатію їхньої діяльності.

Висновки. У сучасному світі використання високотехнологічних комунікацій одну з основних функцій в організації господарського потенціалу соціально-економічних систем та їх модернізації виконують інноваційні кластери як найбільш ефективні форми взаємодії науково-освітніх і підприємницьких структур.

Для економіки держави кластери є основою розвитку внутрішнього ринку, а також міжнародної торгівлі й кооперації. Групи технологічно взаємопов'язаних компаній, сформовані на спільній науковій базі й у разі об'єднання виробничих потужностей можуть стати локомотивами економічного зростання за рахунок оперативної та якісної адаптації до ринкової кон'юнктури. Прагнення підприємств – учасників кластера до формування внутрішньої інноваційної структури дає синергетичний ефект за рахунок зниження собівартості досліджень, підвищення продуктивності праці в рамках відповідних напрямів діяльності та розроблення передових технологій і продуктів, стимулювання нових перспективних проектів, які розширюють межі впливу. В умовах активного використання суб'єктами господарювання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій принципи географічної близькості втрачають свою актуальність, а особливо дієвим є утворення мегакластерних структур, що

об'єднують учасників із різних регіонів, країн і континентів.

Як показує практика, перешкоди на шляху створення кластерів зумовлені адміністративними бар'єрами і нерозвиненістю антимонопольного та податкового законодавства, зайвим державним утручанням в інноваційні сфери діяльності.

Визначено, що найбільш сильним мотивуючим інструментом створення і розвитку інноваційних мережевих структур у соціально-економічних системах регіонів виступають: забезпечення податкових преференцій для їх учасників, розвиток ефективної інфраструктури та формування сприятливого інституційного середовища.

Список використаних джерел:

1. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Г.О. Андрощук, І.Б. Жилиєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
2. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М. : Вильямс, 2005. – С. 383.
3. Tolenado J.A. Propos des Filieres Industrielles // *Revue d, Economie Industrielle*. – 1978. – V. 6. – P. 149–158.
4. Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical // *Analys des Mines*. – 1989. – Janvir. – P. 21–28.
5. Hamdouch A. Innovation Clusters and Networks // 19th EAEPE Conference. Porto, Portugal. – 2007. – P. 17.
6. Бирюков А.В. Вопросы создания саморегулируемых инновационных кластеров в оборонно-промышленном комплексе / А.В. Бирюков // *Экономика и управление собственностью*. – 2009. – № 3. – С. 34–39.
7. Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // *Word Link*. – 1992. – № 5. July / August. – P. 24–25.
8. Ketels C. Clusters, Cluster Policy and Swedish Competitiveness in the Global Economy. Stockholm : The Globalisation Council, 2009. – P. 126.
9. Ketels C. Sweden's Position in the Global Economy. Globaliseringsforum. Rapport Stockholm, 2012. – № 2. – P. 26–32.
10. Неустроев С.С. Методологические аспекты формирования региональной системы «наука – образование – инновации» / С.С. Неустроев // *Экономика и управление*. – 2012. – № 4. – С. 36–44.
11. Волошина А.Ю. Мегакластеры как объекты современной мегаэкономики / А.Ю. Волошина // *Инновации*. – 2013. – № 5(175). – С. 76–82.